

HODNOTOVÝ RELATIVISMUS A JEHO MARXISTICKÉ PŘEKONÁVÁNÍ

JIŘINA POPELOVÁ, Karlova univerzita, Praha

Jedním z axiologických problémů, jímž je třeba se zabývat, je otázka hodnotového relativismu. Můj referát o tomto předmětu bude mít spíše ráz úvah než striktně vědeckého rozboru, tomu se však v axiologii nelze vyhnout.

Problém relativity hodnot je velmi starý, starší než sám pojem hodnoty. Pochází ještě z dob, kdy spor o hodnoty byl vyjádřován konflikty mezi nejvyšším dobrem a krajním zlem. Výrazně se projevil již u sofistů a byl tam spojen jako vždycky později s velikým společenským převratem, s jakousi názorovou kocovinou třídy či společenské skupiny odcházející a s názorově ještě nevykristalizovanou avšak sebejistou třídou nastupující. V Řecku šlo o boj mezi odumírající rodovou společností s její deskou hodnot a mezi nastupující společností s ekonomicky rozšířeným programem, zejména výrobou a obchodem, která byla organizovaná v městském státě-polis. Sofistika byla ideologií této přeměny a odkázala filozofii řadu nesmírně plodných problémů. Zásobila jimi Platona a Aristotela i řadu myslitelů dalších věků. Nepůsobila jen na filozofy, ale i na historiky, básníky, rétory a pod. Tak vznikl v řecké historiografii usměvavý relativismus Herodotův, jehož neděsí mnohost názorů i životního způsobu u různých národů, kterou se zálibou popisuje, nýbrž naplňuje radostí nad mnohoobrazností lidského světa. Zato jej měl rád Herder.

Relativismus je ve starověku i později překonáván zpravidla dualismem. Hodnota již není jedinou, jsou dvě desky hodnot, jejichž představitelé spolu zápasí. Jedna však je mnohonásobně vyšší. Tak si interpretovali řečtí myslitelé zápas Řeků s Peršany, který je zápasem svobody proti despotii a otroctví. U Herodota nemáme jen stejné pochopení pro nejrůznější národy, je u něho i schopnost podívat se stejně nezaujatě na výhody všech ústav. Po zavraždění magů Dareios a všichni ti, kteří proti magům povstali, se radí o uspořádání státu. Tu pak jsou stejně přesvědčivými argumenty hájeny tři základní formy ústav: lidovláda, oligarchie a monarchie.

Relativismus je ve starověku i později zpravidla překonáván dualismem. Dvě odpůrcí desky hodnot zůstávají, nejsou však rovnocenné, jedna je mnohonásobně vyšší. Tak byl interpretován zápas Řeků s Peršany, který byl Řekům zápasem mezi Evropou a Asíí a zároveň mezi svobodou, despotií a otroctvím. U Herodota je líčení boje u Thermopyl koncipováno jako scéna z gigantického zápasu svobody a otroctví, vrcholící v mohutně popisovaných antithetických výjevech, kde se na jedné straně hrstka Spartanů klidně zdobí, aby vykrášená se připravila na

poslední zápas a smrt, zatím co svištící dûtky ženou zdráhající se mnohonásobně silné žoldnéřské voje proti nim. Stejně v Aischylově tragedii *Peršané*, která slaví vítězství Athén nad Peršany, je boj líčen jako zápas dvou světů, svobodného a otrockého a vítězství plyne ze svobody. Když se Atossa, tragická matka Xerxova, ptá starců, kdo velí Athéňanům, tu jí odpovídají: „Nemají ho, neslouží tam smrtelnému nikomu“ a když se diví, „jak se mohou udržeti, blíží-li se nepřítel“, uslyší od sboru starců nevýratný fakt: „Tak, že Dareiovo vojsko, velké, krásné, rozehnali.“

V období řeckoperských válek je hodnotová deska dána protikladem dvou odpůrčích systémů. Když je pak ve válkách peloponeských jednota řeckého světa rozbita, vyvstávají tu dvě nové protikladné desky hodnot — athénská a spartská. Je skvělé vyjádřené u Thukydidy ve chvalořeči na Athény, kterou pronáší Perikles při pohřební slavnosti na paměť athénských bojovníků, kteří padli v boji se Spartany za první peloponeské války. Jde mu o to, aby ukázal, že věc, za niž padli, athénská obec s její ústavou a celým životním stylem, je nesmírnou hodnotou, nadřazenou ústavě a stylu spartskému, že tedy stálo za to za ní bojovat a umírat. V celých dějinách si vítězové morálně zdůvodňovali své vítězství nadřazeností hodnot, za něž bojovali.

Celé křesťanství stejně jako jiná veliká a expansivní náboženství, např. islam, se ideologicky opírají o absolutnost, věčnost a univěrsálnost svých hodnotových systémů. Při tom i křesťanství má svůj axiologický dualismus, v němž se ještě v prvních dobách tají nepřekonaný manicheismus [u sv. Augustina]. V křesťanství se hodnotový dualismus projevuje jako zápas dobra se zlem, boha s antikristem, v době reformace a protireformace jako zápas pravé církve Kristovy s církví zpronevěřilou, zkaženou, zaprodanou ďáblu. Je zřejmé, že dualistická ideologie odpovídá třídnímu rozvrstvení a svými hodnotovými argumenty vyhovuje třídním posicím, kterým slouží. Otřesení feudálního systému a tím i křesťanské ideologie znamená prudký vpád hodnotového relativismu. Bývá pocíťován jako stav neblahý, který je třeba překonat. Hodnoty jsou spojovány s představou něčeho nadčasového a nadprostorového, absolutního a právě v tom je spatřováno jádro jejich hodnotovosti. Člověk tísněn odumíráním a ničením všeho kolem sebe, individuálních životů stejně jako zanikajících říší a rozpadajících se hmotných skvostů, touží po hodnotách, v nichž uctívá jejich nezničitelnost, to, že jsou mimo prostor a čas, že nepodléhají výkyvům reality. Proto nejen v běžném životě, ale ve filozofii, zejména ve filozofii dějin je naléhavě hledáno překonání hodnotového relativismu.

Axiologický relativismus má dva zdroje — elementární, plynoucí ze samé nejnvnitřnější potřeby člověka a vědecký, vyvolaný rozvojem historických věd v devatenáctém století. Spojení obojího zdroje axiologického relativismu vyjádřuje F. X. Šalda v úvodu ke stati *O smyslu literárních dějin českých*. Šalda, chtěje psát filozofii dějin, vidí v ní akt

sebeobranu proti návalu a přesile historismu, pokus „překonat ten mučivý jev, že minulost je neustále hltána přítomností a přítomnost budoucností nejbližší a ta budoucností vzdálenější do nekonečna! Vývojnost, plynutí, dění historické jsou po svém pojmu něco neskončeného, něco, co nechce a nemůže mít mezí; je to nekončící a bezcitné kolotání světa a života, které mučilo již Komenského, a před nímž hledal útočiště v „ráji srdce“. Historismus je dravý element, element démonický, živel, který tě posedá a mučí — živel konec konců rozkladný, který nás musí udolat, nedovedeme-li jej spoutat.“ Šalda tu má podobný názor, který s naléhavostí vyslovil myslitel rumunského původu Mircea Eliade, který rovněž vidí ve filozofii dějin, zejména v teorii věčného návratu, sebezáchovnou obranu proti hrůze historie. Takový názor je blízký obecně lidskému smutku ze zanikání, hubení individuálních životů, přírodních jevů i lidských výtvorů, válkami ničených měst i říší i neustálému zanikání mládí s jeho půvabem a svěžestí do šedivosti a beznaděje stáří. Proti smutku zániku staví člověk věčnost hodnot. Život Boženy Němcové byl bolestný, strastiplné bylo její umírání v mladém věku, ale proti tomu zde stojí věčná hodnota jejího díla. A stejně je tomu v pomíjivém a sedmibolestném životě Bedřicha Smetany, Beethovena, Michelangela a celé řady velikých tvůrců, u nichž proti pomíjivosti a ubohosti životních osudů stojí věčná hodnota jejich výtvorů. Řecký národ byl zbaven samostatnosti, jeho historie ztratila svou velikost, ale neztratil je její kulturní odkaz. Nad pomíjivostí života jedinců a společenských celků se klene věky vytvářená, nepřekonatelná hodnota lidského díla.

Rozvoj historických věd v 19. stol. připojil k elementární bázni ze ztráty hodnotové jistoty vědecké argumenty. Relativismus se tehdy objevuje v dvojí podobě, jako relativismus noetický a jako relativismus axiologický.

Co je noetický nebo metodologický relativismus? Je to přesvědčení, že ze samotné plynulosti historického dění nutně vyplývá, že vědec tu nestojí tvář v tvář něčemu pevnému, ale že on sám i jeho předchůdci, kteří jsou zároveň jeho historickými prameny, jsou spolu unášeni dějinným proudem, takže dějinný obraz, viděný dnes jedním pozorovatelem, musí se z perspektivy zítřka jinému pozorovateli jevit zcela jinak, ale i v téže době se jeví zcela jinak z různých pozorovacích stanovíšť, takže není možno dojít k objektivně platné koncepci dějin. Ale nejen historik a jeho prameny, i historický fakt sám je podroben ustavičné plynulosti. Jeho historický význam, což jest jeho vlastní historičnost, je zmenšován i měněn v intenzitě a směru budoucím vývojem udalostí.

V případě historického relativismu jde zřejmě o relativismus poznávací, o metodologickou záležitost historiografie. Jde však i o relativismus axiologický, neboť zrelativizována je nejen poznatelnost, ale i hodnota historických dějů.

Axiologický relativismus znamená, že každý časoprostorový úsek,

každá historická epocha, každý historický činitel, např. národ, stav, kasta a pod. má svůj systém hodnot, navzájem se lišících, mezi nimiž je větší nebo menší, ale ne jednoznačně určitelná spojitost, a jež není možné obecně seřadit v nějakou stoupající řadu nebo odvodit z nějakého společného nadřazeného principu. To platí pro hodnoty etické, všeobecné kulturní, estetické nebo životní. Snaha filozofů dějin překonat historismus vycházela právě z vědomí souvislosti mezi tímto směrem a ohrožením hodnotové jistoty. V axiologickém relativismu je viděno nebezpečí pro mravnost, právo, vědu, kulturu. Což není oporou veškeré sofistiky? Hodnoty se mění s dobou, místem, národem, rasou, společenskou třídou, vědeckým i uměleckým směrem, dočasnou náladou, módou. Co je tedy pro nás závazné? Může nás jepičí existence pomíjivých hodnot nadchnouti k jejich tvoření nebo k obětem pro jejich zmnožení a uchování? Nevede nás na jedné straně hodnotový relativismus k lhostejnosti a nezájmu o ideový zápas a duchovní vývoj nebo zase na druhé straně k estétskemu pozorování hry historických sil jakoby jakési velkolepé podívané, k níž máme poměr uspokojeného diváka, vychutnávajícího bohatost proměn, ale posuzujícího hodnotové metamorfozy jen jako nádhernou a při tom marnou hru?

Otřes hodnot měl svůj původ i důvod v úpadku třídy, která byla nositelkou antifeudálních hodnot a jejich ideologické opory — náboženství. Když osvícenství otřásl náboženskou deskou hodnot, stavělo ihned na její místo desku hodnot osvícenských, tj. desku hodnot mladé, ještě revoluční buržoazie. Minulé století mělo ještě proti hodnotovému relativismu víru v optimistický evolucionismus, podporovaný přírodovědeckou vývojovou teorií. Byl sice již otřesen v myslích mnoha jmených a pronikavých myslitelů, ale ovládl široké vrstvy, které jej přijímaly bez velkých pochyb. Filozofové dějin byli první, kdo se ulekli a hledali lék ve vědeckém překonávání historického relativismu. Budu jmenovat především dva myslitele, Ernsta Troeltsche a Viléma Diltheye, pro něž je relativismus mučivým pojmem a jejich činnost je vedena snahou jej překonat. Pro Diltheye bezútěšnost jeho smutku je zvětšována tím, že soudí, že není mnohovárná jen historická skutečnost a historické hodnocení, že nemají jen ony proteovský charakter, — vždyť tuto mnohotvárnost by bylo možno překlenout a zvládnout jednotným myšlenkovým systémem, ale že jde především o neredukovatelnou mnohost metafyzických systémů. Velká jednotná metafyzika středověku se rozpadla ve volnou mnohotvárnost filozofických systémů a pohled rozšířený daleko za hranice evropských dějin objevil velké názorové systémy mimo evropských kultur a musil jim přiznat stejné oprávnění. Tím však byla zcela ztracena víra v jediný ideový systém a historické vědomí se stále více přesvědčuje o relativnosti každé metafyzické nebo náboženské doktriny, která se v průběhu dějin vyskytla. Pohlížíme nazpět na nezměrné rumoviště náboženských tradic, metafyzických tvrzení, dokázaných systémů. Zvláště mučivě a naléhavě vyjadřuje Dilthey

rozpolcenost světových názorů v řeči, kterou měl při svých sedmdesátých narozeninách ke svým žákům. Vypravoval, že viděl ve snu živě Rafaelovu aténskou školu, rozmnoženou ještě o vynikající filozofy pozdějších dob, jak se, disputující, rozestoupili podle příbuznosti názorů na tři velké skupiny. Mezi těmito skupinami nebylo možné dorozumění. Marně mezi nimi horlivě pobíhali prostředníci, vzdálenost oddělující tyto skupiny rostla každou vteřinu, konečně se propadla i půda mezi nimi, zdálo se, že je odděluje strašné, nepřátelské odcizení a Dilthey říkal, že se ho zmocnila zvláštní úzkost, jakoby tu filozofie třikrát nebo ještě vícekrát existovala a jakoby byla zcela rozervána jednota jeho vlastní bytosti.

Překonávání hodnotového relativismu se dalo nejčastěji cestou napětí ožíváním víry v již překonané hodnoty. V hodnoty náboženské, v hodnoty rasové, které hodnotu určité (zpravidla) bílé (a úžeji germánské nebo anglosaské) rasy povyšovaly na hodnotu absolutní, hodnoty určité třídy, aristokracie nebo měšťanstva a pod. B. Engels ve svém *Anti-Dühringu* zdůrazňuje třídní apologetiku takéhoto pojetí věčných hodnot nebo věčných pravd. Kapitalistická společnost hájí jejich věčnost, protože tím hájí i svůj nárok na své věčné panství. Engels uzavírá. „Proto odmítáme, aby nám byla vnucována jakákoliv morální dogmatika jako věčný, nekonečně platný, napříště nezměnitelný mravní zákon pod záminkou, že i mravní svět má své trvalé principy, které stojí nad dějinami a nad národními rozdíly. Tvrdíme naopak, že všechny dosavadní morální teorie jsou v poslední instanci výplodem dané hospodářské situace společnosti. A ježto se společnost doposud vyvíjela v třídních protikladech, byla morálka vždy třídní morálkou, buď ospravedlňovala vládu a zájmy vládnoucí třídy, nebo když potlačená třída dosti zmohutněla, vyjadřovala odboj proti této nadvládě a zájmy budoucnosti potlačených. Není pochyby, že při tom vcelku v morálce jako ve všech odvětvích lidského poznání nastal pokrok. Ale za třídní morálku jsme se dosud nedostali. V pravdě lidská morálka stojící nad třídními protiklady a nad vzpomínkou na ně bude možna teprve na vývojovém stupni společnosti, kde bude třídní protiklad nejen odstraněn, ale i pro životní praxi zapomenut.“ (1, s. 82)

Engels tedy odmítá absolutnost pravd a hodnot. Zároveň však v marxismu můžeme najít překonání axiologického relativismu, které při tom nepopírá historismus, naopak, z něho vychází.

Marxismus-leninismus překonává hodnotový relativismus dvojitým způsobem. Za prvé ve společenské praxi, za druhé v teorii. Překonání v praxi je dáno tím, že tu nastupuje na vedoucí místo v dějinách nová třída, dělnictvo, nezatížena beznadějí a reakčností třídy odumírající, buržoasie. Třída, která má před sebou budoucnost a bojuje za ni a to nejen ve jménu svém, ale ve jménu všech pracujících, všech vykořisťovaných, všech potlačovaných, nemá důvod k pesimismu a buduje si i svou teorii z pramene čerstvých bohatě tryskajících sil. Její teorie

kulturních hodnot je zdůvodněna historickým materialismem. Lidstvo v dnešní podobě je výsledkem dlouhého historického procesu, v němž je samo aktivním činitelem. V tomto procesu jsou vytvářeny i všechny hodnoty, nejsou tedy absolutně dány, nejsou odrazem nějaké absolutní moci nebo vůle, nejsou mimo prostor a čas, nýbrž byly vytvářeny a přetvářeny lidmi v dějinném procesu. Hodnoty tedy nejsou věčné, avšak rovněž nepodléhají nezákonné změně a kolotání. Mění se v závislosti na společenském dění a jako toto dění mají i ony stoupající tendenci. Jejich změna je dialektická, nezanikají zcela, přetvářejí se jen v neustálém zápase, v němž jejich kladný obsah trvá a jen je zbavován nepříznivých dobových příměsí. I marxistická deska hodnot je dualistická, tento dualismus odpovídá třídnímu rozpolcení společnosti. Je deska hodnot vykořisťovatelských tříd a deska hodnot tříd vykořisťovaných. Teprve beztřídní společnost dospěje k jednotné všelidské desce elementárních hodnot. Zápas o hodnoty, o jejich stále zušlechťování, zlidšťování tvoří součást třídního zápasu. Není proto nějakým neregulovaným, nesmyslným relativismem, nýbrž zápas o hodnoty je podřízen dějinné zákonitosti i její vzestupné linii. Minulé hodnoty neumírají beze stopy, není třeba nařikat nad nicotností jejich existence. Tvoří souvislou řadu, všechno, co bylo v minulých hodnotách kladné, tvoří pokladnici lidských tradic, do níž nová epocha přidává svůj příspěvek k dědictví minulosti a zároveň tuto minulost prověřuje a očišťuje. Toto překonání relativismu neruší tedy historičnost hodnot. Hodnoty nejsou historičností své existence znehodnocovány, naopak. Je vyzdvížena jejich lidská provenience jak v minulosti tak pro budoucnost, dějinná, lidská účast na nich i jejich neukončenost a neustálý úkol pro lidské dnešky i zítřky.

Lidská účast na tvoření hodnot, na zápasu zachovat všechno cenné z hodnot minulých a odstranit škodlivé, ukládá úkoly i filosofické axiologii. Kulturní hodnoty zdaleka nejsou jen výtvozem kulturních tvůrců, vznikají v každodenním životě, v namáhavé práci, v citovém životě a mezilidských vztazích. Avšak i filozof musí se tvořivě na tom podílet.

Za prvé musí rozpoznat některá nebezpečná úskalí, na něž může marxistické překonávání hodnotového relativismu narazit. Je to především ekonomismus, tj. přijímání jedině ekonomických hodnot. To se může zvrátit až k tomu, proti čemu bojujeme, totiž k lidem ideálům konsumní společnosti.

Pokud jde o prověrku minulých hodnot, hrozí tu nehistorické přenášení dnešních reakčních posic buržoazie do doby nebo situace, kdy byla ještě revoluční a její počiny měly historické klady. Tím je dáno úzké pojetí kulturního dědictví, což je ochuzováním socialistického světa. Hodnot není přebytek, sotva je k bohatému kulturnímu životu možno vystačit jen s kulturními hodnotami dneška. Vůči hodnotám minulým není možno vystačit s kompromisem ponechat jim existenci muzeálních a přírodních rezervací. Chceme bohatý svět pro všechny, vytváříme jej z přítomné materie, ale i z odkazu minulých věků a vzdálených

civilizací. Hodnotový svět nesmíme ochuzovat ani tím, že pod záminkou lidovosti a všeobecné srozumitelnosti hodnoty zplošťujeme a rozměňujeme výsostné hodnoty a případně nutíme tvůrce, aby své umění rozměňovali. Vzorem porozumění pro vysoké hodnoty a jejich tvůrce je vztah Lenina ke Gorkému. Lenin se nesmírně obával, aby veliký talent Gorkého nebyl droben podřadnějšími úkoly. 13. února 1908 píše z Ženevy Lunačarskému ve věci pověření Gorkého vedením beletristické přílohy v listu *Proletarij*. Lenin vyjadřuje nad tím své potěšení, připouští ale k tomu, že se bál, že se strašně bál přímo ho navrhovat a zdůvodňuje to takto: „Je-li někdo zaměstnán vážnou velkou prací a uškodí-li této práci vytrhování kvůli maličkostem, kvůli novinám a publicistice, pak by bylo hloupostí a zločinem překážet mu a vytrhovat ho!“ (2, s. 86) I tehdy, když Lenin s názory Gorkého ostře nesouhlasí (týče se to Gorkého sympatií k bohostrojitelství), nachází nejvýše taktní tón při vyslovení tohoto nesouhlasu a odmítnutí publikovat takto zaměřenou Gorkého stať v listě *Proletarij*. Při naprostém nesouhlasu s obsahem této stati i s publikováním statí s podobným obsahem v proletářském tisku Lenin nijak neomezuje Gorkého v jeho studiu filozofických děl s idealistickou tendencí. Píše: „... domnívám se, že umělec může pro sebe načerpat mnoho užitečného z každé filozofie. Konečně plně a bez výhrad souhlasím s tím, že v otázkách umělecké tvorby se Vám hodí všechny knihy a že při vyvozování těchto názorů jak ze své umělecké zkušenosti, tak i z filozofie třeba idealistické můžete dojít k závěrům, které přinesou dělnické straně ohromný užitek.“ (2, s. 89, Dopis Gorkému z 25. února 1908)

Takový byl postoj velikána světové revoluce k velikému umělci. Je vzorem ctění skutečných hodnot a ctění tvůrců hodnot. Marxistický hodnotový relativismus neubírá na ceně hodnotám vzniklým v jiném společenském a historickém ovzduší. Znamená nesmírné rozšíření hodnotového dědictví, jehož nositelkou zdaleka není „jen bílá civilisace“, nýbrž kde svůj vklad do kulturní pokladnice lidstva přináší rasy a národy, které europocentristické pojetí (a dnes anglosaské pojetí) nechávalo ladem.

Ani filozofická axiologie nemůže zůstat jen při ryze abstraktních spekulacích a má přispět konkrétním způsobem k problému živého hodnocení. Nejúspěšnější boj proti záporným hodnotám je tvorba hodnot kladných. Filozofie může pomáhat při tvoření a šíření nových hodnot, může učit účtě k hodnotám a jejich tvůrcům, objevovat hodnoty v jejich vzniku a seznamovat s nimi.

Dále se může zabývat hierarchií hodnot při plánování. Záslužným úkolem je prověrka hodnot vžitých, jež třeba prozkoumat a buď zavrhnout nebo očistit ze záporných složek. Myslím při tom na příklad hodnot maloměstských, u nás velmi vžitých, neboť odpovídaly třídnímu složení obyvatelstva. Je v nich řada záporných prvků, které stále zatěžují naši přítomnost a se zvyšováním životní úrovně se spíše roz-

množují, avšak jsou v nich i momenty pozitivní, pracovitost, šetření materiálem i nástroji, pozitivní, odpovědný vztah k vlastní práci-hodnoty, které nelze potlačit, ale jen je zbavit úzkého, egoistního zaměření.

Významnou činností teoretiků je i hledat dosud u nás neobvyklé, nezdомácnělé hodnoty z časově i prostorově odlehlých kulturních formací a pomáhat takto zvětšování a zpřístupňování hodnotového dědictví.

Nelze při tom zapomínat na pedagogickou stránku vysvětlování hodnotové problematiky. Mládí má svůj vlastní přístup k hodnotám, svou vlastní hodnotovou atmosféru, jinou než zralý věk a jinou než stáří. Má své hodnoty, které jsou jejím generačním poznávacím znamením, generačním erbem. Moje generace vyrůstala v buržoazně demokratické škole, která pokládala za vrchol vědeckosti i pedagogické poctivosti osvětlit věc ze všech stanovisek a nepřidávat stanovisko vlastní, aby mládež si utvořila vlastní úsudek. Trpěli jsme tímto relativismem, tím, že nám byla ukazována řada cest, ale nikdo neřekl, která je pravá. I čapkovský pragmatismus, jež jsme diskutovali při jeho premierách, měl touž mnohovýchodnost, která byla bezvýchodností. Vzpomínám na své verše, v nichž jsem tuto mnohovýchodnost zobrazila mihotáním zelených světýlek-bludiček.

Cesta se vine v mlhavou dáli,
víra i láska, vše bylo klam,
jen bludičky svítí nad močály —
půjdeme za nimi? Kam?

Současná mládež žije v opačných náladách. Zdá se jí, že je omezo-
vána ve své volnosti tím, že je jí nejen ukázána, ale i přikázána jen
jedna cesta. Mnoho z těchto nálad je zaviněno neschopností výuky,
která místo důkazu a analýzy klade frázi. I tu je úkol filozofie spojit
ve svém výkladu mládí generace s mládím společenské epochy, dát
hodnotové perspektivy, které svou jistotou nespoutávají, ale ukazují
bohaté možnosti budoucnosti lidstva i jejich vlastního mládí v ní.

Úkolů pro současnou filozofii je tu mnoho a mají překrásný cíl,
obohatit socialistickou skutečnost.

LITERATÚRA

1. ENGELS, B.: Anti-Dühring. Svoboda, Praha 1949.
2. LENIN, V. I.: O literatuře. Svoboda, Praha 1950.